

SAŽINĖS PROBLEMA EURIPIDO ORESTE

Jovita Dikmonienė

Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas

Anotacija. Straipsnyje tyrinėjama Euripido tragedijos *Orestas sąžinės* (ή σύνεσις, 396) problematika. Euripido *Orestas* lyginamas su Aischilo *Choėforų* ir Eumenidžių *Orestu*, Euripido *Herakliu*. Pasitelkus klasikinės filologijos mokslininkų tyrimus analizuojama sąžinės termino etimologija, su sąžinės priekaištais susiję jausmai, Euripido *Oresto* psichologinė būseną po motinžudystės, σύνεσις termino pavartojimo tragedijoje prasmė ir reikšmė. Svarstoma, kodėl Euripidas tragedijoje, priešingai nei Aischilas, parodė teismą, nesugebantį sustabdyti *Oresto* keršto. Teigiama, jog poetas *Oreste* pasišaipė iš negailestingų, panašių į kerštą teismo sprendimų ir žmogaus negebėjimo pripažinti savo klaidas.

Raktažodžiai: Euripidas, *Orestas*, tragedija, sąžinė.

Keywords: Euripides, *Orestes*, tragedy, conscience.

Euripido *Orestas* – viena populiariausių tragedijų Antikos laikais, pirmą kartą pastatyta 408 m. pr. Kr. Ši drama yra paremta gerai žinomu mitu apie Agamemnono sūnų, atkeršijusių už tėvo nužudymą motinai Klitaimnestrai ir kentėjusių po jos mirties nuobeprotę kėlusią sąžinės priekaištų. Euripidas pirmasis iš graikų tragikų pavartojo *Oreste* sąžinės terminą (ή σύνεσις, 396), kuris sulaukė įvairių klasikinės filologijos mokslininkų interpretacijų (Rodgers, 1969; Theodorou, 1993; Jarcho, 2000, etc.). Nors dabartinais laikais Euripido *Orestas* nėra toks populiarus kaip dažnai statomos teatre Sofoklio *Antigonė*, *Karalius Oidipas*, Euripido *Bakchantės*, *Trojietės*, Aristofano *Lisistratė*¹, tačiau Antikos laikais tai buvo labiausiai cituojama graikų tragedija, kopijuojama, dažnai statoma

teatrų scenose (Gamel, 2010, 119–120). Aristotelis *Poetikoje* analizavo Menelajo charakterį Euripido *Oreste* (Arist. *Poet.* 1454a 28–29, 1461b 21), Vergilijus, įkvėptas Euripido *Oresto*, *Eneidoje* sukūrė klieidinčios Didonės paveikslą (*Aen.* 4.471–3) ir pavaizdavo Enėjo impulsyvų troškimą nužudyti Helenę (Verg. *Aen.* 2.567–76). Imperatorius Neronas mėgo teatre vaidinti *Orestą* (Suet. *Ner.* 21. 3). Anot Edithos Hall, Bizantijos laikais ši Euripido tragedija buvo labai mėgstama ir įkvėpė menininkus *Oresto* pavyzdžiu vaizduoti Jėzaus kančias ir teismą (Hall, 2010, 285). Pirmą kartą į lietuvių kalbą šią Euripido dramą 2015 m. išvertė Audronė Kudulytė-Kairienė².

Jei bandytume chronologiškai sudėlioti mito apie Agamemnono sūnų įvy-

¹ <http://www.apgrd.ox.ac.uk/index.htm>.

² <http://www.dramustalcus.lt>. Straipsnyje cituojamas A. Kudulytės-Kairienės Euripido *Oresto* vertimas.

kius, Euripido tragediją *Orestas* turėtume įterpti tarp Aischilo *Choėforų* ir *Eumenidžių* (Hall, 2010, 286). Euripido tragedijoje veiksmas vyksta jau po motinžudystės įvykio, bet Orestas dar neapvalytas nuo kaltės laukia argiečių teismo, nori keršyti Menelajui ir Helenei. Menelajas iš pradžių rodo gailestingumą sūnėnui, bet į teismą neatvyksta ir neužtaria giminaičio, todėl Aristotelis (*Poet.* 1454a 28–29) jį pavadiną vienu blogiausių tragedijos charakterių. Orestą kankina beprotybės priepuoliai, jis rodomas nesiprausęs, susivėlęs, prislėgtas. Skirtingai nei Aischilo *Eumenidėse*, Euripido Oresto scenoje nepersekiuoja erinijos. Kai Menelajas paklausia sūnėno, kodėl jis taip blogai atrodo, kokia liga jį išsekino (Eur. *Or.* 395), Orestas atsako: *ή σύνεσις, ότι σύνοιδα δελί' ειλρασμένος* (*Or.* 396).

Ericas R. Doddsas yra pastebėjęs, kad homeriškiems personažams (vadinamiesiems „gėdos kultūros“ žmonėms) nebūdingas kaltės suvokimas ir sąžinės priekaištai. Homero herojai neskiria emocinės ir intelektualinės asmenybės dalies. Homero herojus emocija verčia veikti, o ne kentėti ir išgyventi jausmus nesiimant veiksmų. Herojai, padarę neapgaltotą veiksma, išgyvena gėdą, bet ne kaltę, nes emocijų sukėlėjais laiko dievus (Atę, Afroditę etc.) ir juos, o ne save kaltina dėl gėdingo veiksmo (Dodds, 1951, 43). Toks yra ir Aischilo Orestas *Eumenidėse*: jis apie savo kaltę nesvarsto, o motinžudystės idėją priskiria Apolonui. Euripido tragedijoje Menelajas, išgirdęs Orestą minint sąžinę, nustemba ir tarsi nesupranta, apie ką sūnėnas kalba. Todėl gali pasirodyti, kad Orestas jaučia sąžinės priekaištus ir kaltę. Tačiau vėliau protagonistas pateikia visiškai priešingus argumentus dėl žudymo. Jis sako seseriai Elektrai, kad jei būtų gyvas jų tėvas Aga-

memnonas, tai šis netgi prašytų nežudyti Klitaimnestros (Eur. *Or.* 287–92), tačiau savo seneliui Tindarėjui pareiškia, kad jis neteisingai apkaltintas motinžudyste. Tai esą buvusi jo bausmė motinai ir jei jis būtų nenužudęs Klitaimnestros, tėvas jam būtų atsiuntęs erinijas (Eur. *Or.* 579–584).

Šiame straipsnyje yra siekiama išsiaiškinti, ką Euripido tragedijoje reiškia Oresto kančių priežastimi įvardijami sąžinės priekaištai. Ką Antikos žmonės vadino sąžine (*ή σύνεσις, ή συνείδησις*)? Ar ją mes suvokiame taip pat, kaip ir graikų poetai, filosofai? Jei Euripido Orestas jaučia sąžinės priekaištus dėl žmogžudystės, kodėl po teismo ir toliau tęsia žudynes?

Sąžinės prigimtis

Paulas Lehmannas rašė, kad semantinė, filosofinė ir teologinė sąžinės kelionė prasideda nuo graikų tragedijų penktame amžiuje prieš Kristų ir baigiasi Sigmundo Freudo (1856–1939), pavadinusio sąžinę „superego“, veikalais (Lehmann, 1963, 327–328). Andersas Schinkelis, skyręs didžiulį per šešis šimtus puslapių veikalą sąžinės tyrimui, apibendrinęs sąžinės fenomeno reikšmę nuo Egipto ir Antikos laikų iki XXI amžiaus, teigė: „Sąžinė yra simbolis, išreiškiantis tam tikros žmonių grupės patyrimą. Kai kažkas apeliuoja į sąžinę, jis / ji neidentifikuoja „sąžinės“ kaip tam tikro dalyko, egzistuojančio realybėje. Tikriau sakant, jis / ji išreiškia tam tikros grupės patirtį pasitelkdamas sąžinės simbolį“ (Schinkel, 2007, 33). Autorius išskyrė tris pagrindinius sąžinės simbolio elementus: 1) elementą, keliantį didžiausią susirūpinimą (susijusį su aukštesniais moraliniais-religijniais standartais), 2) liudininko elementą, ir 3) asmeniškumo elementą (Schinkel, 2007, 33–34).

Sąžinės terminas nuo Antikos laikų apibūdino įvairius fenomenus: Sokrato daimonas – dievo balsą žmoguje, intuiciją; Antikos stoikams sąžinė reiškė Dievo-Gamtos-Proto dalelę žmoguje; idealistinės etikos teorijos įrodinėjo, kad objektyviai egzistuoja transcendentinis sąžinės pagrindas arba suvokė sąžinę kaip imanentinę žmogaus prigimties savybę; funkcionalistai ir ateistai atskiria sąžinės fenomeną nuo dieviškos srities ir sieja su moraliniu žinojimu bei gebėjimu save įvertinti. *Lietuvių kalbos žodynas* pateikia tokį apibrėžimą: „Sąžinė – protinis ir emocinis savo veiksmų įvertinimas pagal istoriškai susiformavusias moralės normas“³. Tačiau Antikoje žodis sąžinė (*ἡ συνείδησις*) buvo siejamas ne su morale, bet su intuityviu žinojimu.

Friedrichas Zuckeris, tyrinėjęs antikinio žmogaus dvasinį pasaulį ir sąžinės fenomeną, kruopščiai ištyrė leksiką ir frazeologiją, susijusią su *συνείδησις* sąvoka. Autorius parodė, kad antikinis pasaulis praėjo ilgą kelią, kol suvokė ir įprasmino *συνείδησις* – *conscientia* kaip žmogaus dvasinį gebėjimą pačiam save pažinti ir įvertinti. F. Zuckeris mažai dėmesio skyrė graikų tragedijų analizei ir teigė, kad aiškiai išreikštos sąžinės sąvokos prieš helenistinį periodą nebuvo. IV a. pr. Kr., kai didesnis dėmesys buvo telkiamas gėdos (*ἡ αἰδώς, τὸ αἴσχος*) suvokimui, giliau pradėtas tyrinėti ir sąžinės fenomenas. Zuckeris pastebėjo, kad graikams sąžinė reiškė žmogaus sielos vidinį konfliktą, todėl ankstyvaisiais laikais graikai ją vaizdavo mituose pasitelkdami eriniųjų metaforą, o romėnai – furijų – persekiojančių merginių gyvačių plaukais ir kruvinomis akimis. V a. pr. Kr. graikai sąžinę reiškė ne vienu

žodžiu *συνείδησις*, bet dažniausiai var-tojo veiksmazodžio ir įvardžio junginį – *συνειδέσθαι ἑαυτῶν* („suvokti save patį“) (Zucker, 1963, 98–106).

Žodis *συνείδησις* yra išvestas iš žodžio *σύννοια* („kartu su kažkuo žinau kažką apie kažką“, „esu liudininkas“). Pastarasis yra sudarytas iš žodžio *οἶδα* („žinau tuoj pat, intuityviai“, kaip opozicija žodžiui *νοέω* – „žinau dėl protavimo, apmąstymo“). Priešdėlis *συν-* reiškia „su“, „su kažkuo“. Vadinasi, „sąžinė“ reiškia intuityvų, apriorinį žinojimą su kažkuo apie kažką. Sąžinė yra tarsi transcendentinio žinojimo liudininkė ir bendrininkė. Pasak Dono E. Mariettos Jr., vartodami žodį *σύννοια* Sofoklis, Euripidas, Aristofanas, Ksenofontas, Aristotelis, Plutar-chas niekada neturėjo omenyje moralinio žinojimo aspekto. Tik Platonas filosofijoje žodžiui *σύννοια* suteikia dorovinį atspalvį (Pl. *Symp.* 216 B; *Resp.* 331 A)⁴. Mokslininkas teigia, kad Euripido *Oreste* (*Or.* 395 f.) *σύννοια* nereiškia moralinio žinojimo, o tik nurodo į žinojimą apie blogą darbą (Marietta, 1970, 177–178). Vėlesni autoriai suteikia žodžiams *συνείδησις*, *σύνεσις* teisėjo, kaltintojo, baudėjo, liudininko, vidinio stebėtojo, auklėtojo reikšmę (Marietta, 1970, 178). Apie sąžinę kaip Dievą žmogaus viduje, kaip Dievą liudytoją rašė Filonas Aleksandrietis (*De Deca-*

⁴ Platono *Puotoje* Alkibijadas pasakoja jaučiaus gėdą prieš Sokratą, primenantį, jog jo jaunesnysis draugas nesirūpina savimi. Alkibijadas sako: „Prieš šį vienintelį žmogų jaučiu gėdą (*αἰσχύνομαι*). Suvokiu (*σύννοια*), kad negaliu jam paprieštarauti, jog nesą reikalo daryti tai, ką jis liepia.“ Vertė Tatjana Aleknienė. Cituojama iš: Platonas, *Puota, arba Apie meilę*, Vilnius: Aidai, 2000. Platono *Valstybėje* Kefalas Sokratui sako, kad žmogų, kuris suvokia, kad nieko neteisingo nėra padaręs, visada lydi viltis (*τῶ δὲ μηδὲν ἑαυτῶ ἀδικον συνειδῶτι ἡδέια ἐλπὶς αἰεὶ παρεστί*) ir jis nebijo mirties.

³ <http://www.lkz.lt>.

logo 91) ir Antikos stoikai (Marietta, 1970, 182). Pasak tyrinėtojo, stoikų supratimu, sąžinė – tai Dievo, kuris valdo pasaulį, kuris yra Gamtos-Proto dalelė, pasireiškianti žmoguje ir suteikianti jam galimybę žinoti Dievo įstatymą (Marietta, 1970, 187).

Manfredas Classas, tyrinėjęs sąžinę graikų tragedijose, teigė, kad graikai sąžinę suvokė kaip dievišką balsą, kuris krepiaisi į žmogų, paskatina jį veikti arba sulauko, o atlikus veiksmą giria arba peikia (Class, 1964, 1). Classas „sąžinės balsą“ sutapatino su antikinių dievų, žynių, pranašų balsu, kurie ne tik perspėja herojų, bet ir pasirodo tragedijose bei keičia jų likimą. Pavyzdžiui, pasak M. Classo, Aischilo *Eumenidėse* erinijos yra Oresto sąžinės personifikacija, nors jos scenoje pasirodo kaip deivės, kalbasi su Atėne ir Apolonu; Sofoklio *Antigonėje* Teiresijo pranašystė Kreontui (Soph. *Ant.* 1064–1090) yra Kreonto „sąžinės balsas“. Taip traktuodamas sąžinę M. Classas iš dalies atitrūko nuo sąžinės kaip „vidinio balso“ sampratos, dėl to kai kurių mokslininkų buvo kritikuojamas (Jarcho, 2000, 292–293).

„Sąžinės balsas“.

Kokius jausmus sukelia sąžinė?

Žmogus negali būti sąžiningas tik prieš save. Jis turi būti sąžiningas prieš kitą – Dievą, Gamtą, Tiesą, tėvus, draugus, visuomenę, moralinius įstatymus etc. Todėl neišvengiamai sąžinę lydi **gėda**, o jei žmogus dar ir prisiima atsakomybę už savo veiksmus, – **kaltė**. Pasak Douglaso L. Cairnso, sąžinė Euripido *Oreste* paminima (*Or.* 396) herojui racionaliai suvokus padarytą nusikaltimą. Čia prisipažinimas, kad jį kankina sąžinė, visiškai nesusietas su gėdos jausmu. Euripidas atskiria retrospektyvios sąžinės elementą nuo jos

padarinių ir apraiškų, ir išryškina kognityvinę emocionalios Oresto reakcijos aspektą (Cairns, 1993, 304). Kita vertus, gėda (*αἰδώς*) yra vienas iš daugelio Oresto reagavimų į nusikaltimą aspektų. Jis slepia savo kūną, kaip sako Elektra: *χλανιδίων δ' ἔσω κρυφθείς* („vien dangstos savo apsiaustu“) (*Or.* 43), jaučia gėdą, prisiartinus Tindarėjui: *ἀπωλόμην, Μενέλαε· Τυνδάρεως ὄδε / στείχει πρὸς ἡμᾶς, οὐ μάλιστ' αἰδώς μ' ἔχει / ἐς ὄμματ' ἔλθειν τοῖσιν ἐξειργασμένοις* („Ak, Menelajau, žūstu! Tindarėjas čia / Ateina. Pažiūrėt jam tiesiai į akis / Aš, šitaip pasielgęs, baisiai gėdinuos“) (*Or.* 459–461), išreiškia baimę: *ὦ γέρον, ἐγὼ τοι πρὸς σὲ δειμαίνω λέγειν* („Seneli, man bangu šnekėtis su tavim“) (*Or.* 544) ir kaltę: *ἐγὼ δ' ἀνόσιός εἰμι μητέρα κτανών* („Aš kaltas, nes esu nužudęs motiną“) (*Or.* 546).

Dramos veiksmas atskleidžia, jog supratęs, ką padarė, Orestas pajunta gėdą, tačiau ta gėda greitai transformuojama į retorinę savęs gynimo reakciją, ypač pokalbyje su Tindarėju (*Or.* 557). Euripido *Heraklyje* herojus, atpažinęs savo nusikaltimą, iš karto pajunta gėdą. *Oresto* protagonistas, kalbėdamasis su Menelajumi apie sąžinę, gėdos nejaučia. Orestui gėda tik prieš Tindarėją, nes senelis jį mažą augino, mylėjo, nešiojo ant rankų, todėl jis negali pažvelgti motinos tėvui į akis:

*οἷς, ὦ τάλαίνα καρδία ψυχὴ τ' ἐμή,
ἀπέδωκ' ἀμοιβὰς οὐ καλὰς. τίνα σκότον
λάβω προσώπωι; ποῖον ἐπίπροσθεν νέφος
θῶμαι, γέροντος ὀμμάτων φεύγων κόρας;*
(„O nelaiminga mano siela ir širdie,
Kaip jiems aš atsilyginau! Kokioj tamsoj
Paslėpti veidą ir į kokį debesį
Įlįst, kad nežiūrėčiau jam aš į akis?“)
(*Or.* 466–469)

Orestas nori save apginti prieš senelį ir išteisinti, todėl savo gėdą dėl nužudymo perkelia Klitaimnestrai, sakydamas, kad jam gėda, jog ji buvo jo motina: ἡ σὴ δὲ θυγάτηρ (μητέρα' αἰδοῦμαι λέγειν) / ἰδιοῖσιν ὕμεναιόισι κοῦχὶ σώφροσιν / ἐς ἀνδρὸς ἦει λέκτρ' („Tava / Duktė – man gėda ją vadinti motina – / Pati susirengė vedybas nedoras / Ir kito vyro guolį gavo“) (Or. 556–559). Tačiau Orestas „sąžinės balsas“ greitai užgniaužia. Kalbėdamasis su Tindarėju, kai šis susigraudina, prisiminęs, kad Klitaimnestra apnuogino krūtinę ir prašė Oresto pasigailėti, Orestas atkerta, jog gerai padarė nužudęs motiną, nes jei visos neištikimos motinos taip gaudins sūnus, o jie atleis, tai jos pradės žudyti vyrus dėl mažiausio prasižengimo (Or. 565–570).

Euripidas labai tiksliai išryškina Oresto gynybines reakcijas ir nesugebėjimą priimti gėdos bei kaltės jausmo. Lyginant Aischilo *Choëforų* ir Euripido *Oresto* herojų apsisprendimo žudyti motiną scenas, galima išvelgti Oresto charakterio skirtumus. Euripido Orestas, besigindamas ir atmesdamas savo kaltę, šaltai atkerta Tindarėjui: τί χρῆν με δρᾶσαι; („Ką man daryt reikėjo?“) (Or. 551). Tuo tarpu Aischilo Orestas beviltiškai klausia: τίς τράποιτ' ἄν, ὦ Ζεῦ; („Ką mums daryti, Dzeusai?“)⁵ (Cho. 409). Kalbėdamas su Tindarėju Euripido Orestas atmeta gėdos jausmą. Galiausiai po teismo, įkalbėtas Pilado, Orestas svarsto, jei ir lemta žūti Atreidams, tai kodėl kartu į kapą nenusinešus ir jį išdavusio Menelajo, jo žmonos Helenės ir dukters Hermijonės, o dar geriau būtų atkeršyti ir nužudyti Menelają, o

⁵ Vertė Jonas Dumčius. Cituojama iš: *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*. Vilnius: Vaga, 1988.

pačiam likti gyvam (Or. 1163–1176). Šie Oresto svarstymai apie kerštą iškyla dar tą pačią dieną, kai jis prisipažino Menelajui jaučiąs sąžinės graužatį dėl motinos nužudymo, taip išryškindami Oresto visišką kaltės atmetimą.

Viktoras Jarcho Oresto žodžius, kad herojų kamuoja sąžinė – vidinis dieviškas balsas (Or. 388), interpretuoja kitaip. Mokslininkas mano, kad Euripidas norėjo parodyti, jog Orestą kankina prisiminimai, apmąstymai apie žudymą, „supratimas“, kurį Orestas pavadina žodžiu *σύνεσις* (Or. 396), todėl tyrinėtojas *σύνεσις* (Or. 396) siūlo versti ne „sąžinė“, bet „supratimu“ / „suvokimu“ (Jarcho, 2000, 298–299). Pasak mokslininko, nei graikų tragedijų herojams, nei jų kūrėjams sąžinė nebuvo reikalinga (*совесть оказывается ненужной*) (Jarcho, 2000, 305). Panašią nuomonę išsako ir V. A. Rodgersas (Rodgers, 1969, 254). V. Jarcho supratimu, sąžinė yra žmogaus savęs moralinis vertinimas, nepriklausantis nuo aplinkinių žinojimo apie jo veiksmus ir nesusijęs su gėda. Jarcho teigia, kad graikų tragedijų herojai jaudindavosi ir save baudavo ne dėl sąžinės priekaištų, bet dėl gėdos jausmo (Jarcho, 2000, 304). Po nusikaltimo Oidipas (Soph. *OT* 1371), Heraklis (Eur. *HF* 1198–1202), Faidra (Eur. *Hipp.* 1199), Ajantas (Soph. *Aj.* 462) negalėjo dėl gėdos pažvelgti į aplinkinių akis, todėl arba galvą apdengė apsiaustu, arba išsidūrė akis, arba nusižudė⁶.

⁶ Jarcho pastebi, kad dabar moraliniai nuostatai pasikeitė ir mes suvokiame gėdą ne taip, kaip ją suprato V a. pr. Kr. graikai. Mums nėra gėda, jei dėl mūsų nelaimės kalta gamtos stichija, tačiau gėda, jei mes puolame beginklį ar niekiname mirusio kūną (Jarcho, 2000, 302–303). Graikai tai suprato kitaip. Pavyzdžiui, Herodotas rašo, kad persų laivynas 492 m. pr. Kr. patyrė gėdingą pralaimėjimą (*αἰσχωρῶς ἀγωνισάμενος*),

Mūsų nuomone, V. Jarcho klaidingai nesieja sąžinės su gėdos jausmu, nes žmogus negali būti sąžiningas tik prieš save. Gėda yra sudėtinė sąžinės dalis, kuri žmogui parodo, ar jis yra sąžiningas ar ne⁷. Todėl jei apie nedorus žmogaus veiksmus nežino aplinkiniai žmonės, nereikia, kad apie juos nežino Dievas (graikų tragedijose – erinijos) – tas, kas suteikia žmogui intuityvų tiesos žinojimą. Gėda yra visada susijusi su sąžine.

Sąžinės graužatis, kelianti baimę ir pamišimą

Ciceronas kalboje *Už Sekstą Roscijų iš Amerijos* išskyrė kitą sąžinės sukeltą jausmą – baimę, kuri neduoda ramybės žmogui, įvykdžiusiam nusikaltimą:

Argi nežinote, kad tuos, kurie, kaip mums pasakoja poetai, keršydami už tėvą nužudę motiną – nežiūrint į tai, kad jie, sako, tai padarę paklusdami nemirtingųjų dievų įsakymams bei išstarmėms – nuolat persekioja furijos, niekad neleidžiančios sustoti, už tai, kad nesugebėjo atlikti sūnaus pareigos neįvykdę nusikaltimo. [...] Tik netikėkite tuo, ką dažnai matote tragedijose – tarsi tuos, kurie nedorai

nes plaukdamas kautis su graikais, pateko į audrą, kurioje sudužo 300 laivų, žuvo 20 000 vyrų ir, nepradėjęs mūšio, grįžo namo (Hdt. 6. 44–45). Euripido Herakliui gėda po šeimos išžudymo likti be ginklų, kuriais nužudė savo artimuosius, nes jei jį beginklį kas nors užpuls ir užmuš, jam bus gėda (*αἰσχρῶς*), kad mirė be pasipriešinimo (Eur. *HF* 1384). Homero *Iliados* herojams gėda priešams nepadaryti gėdos. Mirusio kūno išniekinimas yra tinkamas būdas sukelti mirusiųjų artimiesiems gėdą (*σοὶ λῶβῆ, αἶ κέν τι νέκυς ἠσχυμμένος ἔλθῃ*) (Hom. *Il.* 18. 180), todėl Achilas tampo Hektoro kūną aplink Troją.

⁷ Filonas Aleksandrietis rašė, kad žmogus, liudijantis neteisingai, visada jaučia gėdą prieš Dievą, net jei nėra liudininkų, žinančių, jog jis elgiasi neteisingai. Apie neteisybę žino jo sąžinė. Pasak Filono, jei žmogus, pasielgęs neteisingai, kreipiasi malda į Dievą ir nejaučia gėdos, jis yra bedievis (*De Decalogo*, 88–91).

pasielgė ar nusikalto, persekioja furijos, gąsdindamos liepsnojančiais deglais. **Jų pačių baimė ir siaubas** (*sua quemque fraus et suus terror*) juos kankina, jų pačių **nusikaltimas persekioja ir stumia į beprotybę** (*scelus agitat amentiaque adficit*), jų pačių sunkios mintys bei **sąžinės graužimas** kelia siaubą (*conscientiaequae animi terrent*); štai kas yra nusikaltėliams nuolatinės, sielos nepaliekančios furijos, dieną naktį sūnus baudžiančios už jų tėvus⁸ (Cic. *Rosc. Am.* 24. 66–67).

Nors apie Orestą persekiojančias erinijas (Cicerono čia vadinamas „furijomis“) Aischilas sukūrė visą tragediją *Eumenidės*, tačiau tik Euripidas iš visų senovės graikų autorių aprašė tas baimės ir sąžinės graužaties būsenas, kurios sukelia žmogui pamišimą. Nei Aischilas Oresto, nei Sofoklis Ajanto, nei Euripidas Heraklio, apimtų beprotybės, nevaizduoja taip kaip pastarasis poetas Oresto. Šiam personažui, prisiimančiam ir kartu atmetančiam kaltę už motinos nužudymą, būdingi specifiniai pamišimo bruožai. Euripido Heraklio beprotybė yra deivės Heros siūsta, Sofoklio Ajantui „miglą ant akių“ užleidžia deivė Atėnė. Euripido Oresto beprotybė yra ne dievo siūsta, ji ateina iš vidaus, kaip kankinantis „sąžinės balsas“. Orestas nužudė savo motiną būdamas sveiko proto ir tik po nužudymo pamišo. Euripidas vaizduoja erinijas kaip vieną iš ligos simptomų – jį persekiojančius vaizdinius, kylančius iš jo kaltos sąžinės. Orestas visą laiką apimtas panikos, jis beviltiškai siekia dvasinės ramybės ir palengvėjimo. Kai Orestas pirmą kartą kalba apie savo nusikaltimą, kaltina Apoloną, jog šis jam liepė žudyti motiną (*Or.* 285–293). Pasak Zenos Theodorou, tyrinėjusios beprotybės fenomeną graikų

⁸ Vertė Audronė Kučinskienė. Cituojama iš: Markas Tulijus Ciceronas. *Kalbos*. Vilnius: Pradai, 1997.

dramose, Euripidas tragedijoje aprašydamas visus Oresto paranojos simptomus tarsi pateikia žiūrovams „paciento ligos istoriją“ (Theodorou, 1993, 36). Nors Theodorou Euripido *Oresto* analizė yra gili ir įdomi, tačiau tyrinėtoja gal kiek per daug naudoja psichologijos terminologiją, todėl neįprastai skamba literatūrinėje analizėje tam tikri medicininiai terminai, apibūdinantys Orestą, kaip, pavyzdžiui, „psichopatą, sergantį paranoja“ (*a paranoid psychopath*) (Theodorou, 1993, 36).

Euripidas aprašo Oresto beprotybę, parodydamas jo pasikeitusią fizinę ir psichinę būseną. Elektra sako, kad Orestas po motinos mirties jau šeštą dieną guli lovoje, nesiprausia ir nieko nevalgo (*Or.* 39–41). Besikalbėdama su verkiančiu, bejėgiu broliu Elektra nuolat jo gaili. Orestas irgi dažnai mini savo silpną sveikatą.

{Ηλ.} ὦ βοστρύχων πινῶδες ἀθλίων κάρα,
ὡς ἠγγρίωσαι διὰ μακρᾶς ἀλουσίας.

{Ορ.} κλινόν μ' ἐς εὐνήν αὐθις· ὅταν ἀνῆι νόσος

μανιάς, ἄναρθρός εἰμι κᾶσθενῶ μέλη.

{Elektra: „O nelaiminga galva purvinais plaukais,

Seniai tu neprausta, visa sulipusi!

Orestas: Vėl paguldyk mane. Kai baigias priepuolis,

Labai silpnai jaučiuos ir kūno nevaldau.“ (*Or.* 225–228)

Pasikeitusią psichinę būklę Euripidas išreiškia Oresto kliedesiais. Agamemnono sūnus mato erinijas, kalbasi su mirusios motinos dvasia.

{Ηλ.} οἴμοι, κασίγνητ', ὄμμα σὸν παράσσεται,
ταχύς δὲ μετέθου λύσσαν, ἄρτι σωφρονῶν.

{Ορ.} ὦ μητερ, ἰκετεύω σε, μὴ 'πίσειέ μοι τὰς αἵματωποὺς καὶ δρακοντώδεις κόρας·

αὐτὰι γὰρ αὐτὰι πλησίον θρώισκουσ' ἐμοῦ.

{Elektra: „Vaje, brolau, vėl tavo žvilgsnis drumsčiasi!

Taip greitai pamišai, nors ką tik protavai!

Orestas: Maldauju, motina, nesiųsk merginų man

Kruvinaakių, panašių į gyvates!

Štai jos! Štai jos arti! Jau šoka ant manęs!“)

(*Or.* 253–257)

Orestui vaidenasi ne tik erinijos ir motinos šešėlis, bet priepuolio metu atrodo, kad net jo sesuo Elektra yra viena iš erinijų.

{Ηλ.} οὐτοί μεθήσω· χεῖρα δ' ἐμπλέξασ' ἐμὴν

σχῆσω σε πηδᾶν δυστυχή πηδήματα.

{Ορ.} μέθεες· μί' οὖσα τῶν ἐμῶν Ἐρινύων μέσον μ' ὀχμάζεις, ὡς βάλλεις ἐς Τάρταρον.

{Elektra: „Tavęs aš nepaleisiu! Apkabinusi

Ranka, laikysiu, kad nesiblaškytumei!

Orestas: Paleisk! Esi viena tu iš Erinijų,

Mane laikai, Tartaran stengiesi nutempt!“)

(*Or.* 262–265)

Nors Orestas atsigauja nuo beprotybės priepuolių, tačiau atrodo, kad jis niekada nepasveiksta nuo šios ligos. *Oreste* choras sako, kad „teisingai nusikalsti“ yra baisi bedievystė (*ἀσέβεια ποικίλα*) (*Or.* 823). Taip pat choras pavadina Oresto motinžudystę liga, beprotybe (*νόσος*) (*Or.* 831–833), ir jo paklaikusias pastangas pateisinti nusikaltimą (*τὸ δ' εὖ κακουργεῖν*) (*Or.* 823) nedorai mąstančių žmonių beprotiška mintimi (*κακοφρόνων τ' ἀνδρῶν παράνοια*) (*Or.* 824–826).

Pasak Theodorou, Orestas tragedijoje niekada nevaizduojamas kaip visiškai protingas (*ἔμφρων*), jis nuolat patiria beprotybės priepuolius, o jiems nurimus Orestas jaučia kūno silpnumą, nori prigulti

(Theodorou, 1993, 37). Vis dėlto antroje tragedijos dalyje Euripidas parodo, kad Orestas, gavęs draugo Pilado palaikymą ir atmetęs teismo sprendimą nusižudyti, sugeba įveikti beprotybės sukeltą silpnumą, transformuodamas jį į pykčio ir keršto emocijas. Orestas jau nebemato erinijų, tačiau pavadinti Orestą sveiku, kai jis paklaikusiomis akimis puola ir žudo tarnus, motinos seserį Helenę ir įrėmęs peilį į puseseserės Hermijonės kaklą yra pasirošęs ją nudurti, mūsų nuomone, irgi negalime.

Anot Charleso Willinko, Euripido Orestas visos tragedijos metu nesikeičia, nes niekada neatgailauja. Mokslininkas mano, kad Euripidas sofistiškai naudoja žodžius *σύνεσις*, *σύννοια*, *συνείδησις*. Pasak Willinko, Euripidas nevartoja žodžio *μεταγινώσκει* („pakeičia nuomonę“) ir neparodo, kad Orestas iš tiesų jautųsi kaltas. Mes jaučiame, kad pasitaikius progai jis vėl neatsisakytų žudymo (Willink, 1986, 151). Panašiai teigia Rodgersas. Jo nuomone, Orestas net nežino, kad yra kaltas. Jo suvokimas, kad padarė baisų darbą, yra iracionalus, kyla iš jo pasąmonės, sukeldamas liūdesį ir pamišimą (Rodgers, 1969, 250–251). Orestas sako Menelajui, kad jį labiausiai iškankino liūdesys (*λύπη*) (398) ir pamišimas (*μανία*) (400), kad tai bausmė už motinos nužudymą. Jei Orestas iš tiesų žinotų, kad jis ne tik nužudė motiną, bet ir yra kaltas dėl nužudymo, jis nebėgtų nuo atsakomybės ir stengtųsi išpirkti savo kaltę.

Theodorou teigia, kad Orestas vis dėlto žino apie savo kaltę ir suvokia, ką padarė, nes tai žino jo sąžinė. Tas **žinojimas** apie siaubingą darbą ir atveda Orestą į beprotybę bei liūdesį. Erinijos ir persekiojantys kliedesiai yra to žinojimo rezultatas (Theodorou, 1993, 38). Pasak Theodorou,

Orestas galėjo laisvai pasirinkti, žudyti motiną ar ne. Jis pats priėmė sprendimą žudyti ir nei dievai, nei visuomenė neprivertė jo tai daryti (Theodorou, 1993, 39). Orestas sako:

*μισῶν δὲ μητέρ' ἐνδίκως ἀπώλεσα,
ἦτις μεθ' ὄπλων ἄνδρ' ἀπόντ' ἐκ
δωμάτων
πάσης ὑπὲρ γῆς Ἑλλάδος στρατηλάτην
προὔδωκε κοῦκ ἔσωσ' ἀκήρατον λέχος·*
(„Pelnytai nužudžiau aš motiną, kurios
Neapkenčiau, nes iš namų išvykusį
Kovoti už Heladę vadą išdavė
Ir savo santuokinį guolį suteršė.“)
(Or. 572–575).

Pasak Theodorou, Euripidas išryškina pirminę priežastį, dėl kurios Orestas pasirinko žudyti motiną. Jis jos **nekenė** ir pats norėjo keršyti. Theodorou pastebi, jog Euripidas šioje tragedijoje išradingai ir originaliai sujungė individualų charakterį ir tai, kas graikų tradicijoje buvo priskiriama dieviškai sričiai. Tradicijos požiūriu, Orestui keršto pyktį įkvėpė Apolonas, tačiau Euripidas parodo, kad tas pyktis savaime atsirado Oresto širdyje⁹. Taigi, Euripidas, skirtingai nei Aischilas, priskyrė Orestui didesnę atsakomybę už savo emocijas (Theodorou, 1993, 38–39).

Po motinžudystės Oresto išgyvenama emocinė kančia yra nepakenčiama dėl nuolatinių sąžinės priekaištų. Oresto sąžinė žino, kad jis, o ne Apolonas yra kaltas, todėl jį nuolat kamuoja beprotybės prieuoliai. Jei Euripido Orestas kaip Sofoklio Oidipas iki galo suvoktų ir pajustų savo kaltę bei turėtų jėgų save nubausti, jis pasveiktų. Tačiau Orestas to niekada tragedi-

⁹ Panašiai Euripidas sukūrė Medėjos charakterį. Jai meilę įkvėpė Afroditė, tačiau Euripidas parodė, kad pati Medėja buvo atsakinga ir už savo meilę, ir už pyktį.

joje nepadaro ir jo visi sulaikyti kaltės bei gėdos jausmai pasireiškia per jo beprotybės priepuolius.

Kodėl teismas Euripido *Oreste* nesustabdo prievartos ir keršto?

Aischilas Atėnuose pastatęs *Orestėją* (458 m. pr. Kr.) parodė, kad baigėsi asmeninio keršto laikai. Poetas išsakė mintį, kad žmonės, įtraukti į nuoskaudų, pykčio, keršto ratą, negali patys **teisina** spręsti savo problemų, nes nesugeba vadovautis gailestingumu ir prisiiimti kaltės. Aischilo tragedijai *Eumenidės* būdinga teismo stilistika. Čia Atėnė neleidžia erinijoms iš karto bausti Oresto. Atėnė sako, kad nori išklausyti abi puses: *δυσὶν παρόντων ἡμισυς λόγου πάρα* (Aesch. *Eum.* 428), tačiau erinijos nenori išklausyti Oresto, jos nori iš karto jį bausti. Atėnė erinijų vadovei atsako: *κλύειν δικάϊως μᾶλλον ἢ πρᾶξαι θέλεις* („Tu nori ne teisinga būti, o tikrai / Teisinga būti laikoma visų kitų“)¹⁰ (*Eum.* 430–431).

Aischilo *Eumenidėse* Orestas jau yra apvalytas, todėl Atėnė jį gali palikti mieste, bet negalėdama išvaryti antrosios pusės – erinijų, joms skriaudą atmoka, paversdama eumenidėmis ir įsteigdama teismą (*Eum.* 483–485). Aischilo Orestą persekioja tik erinijos, jo nekankina sąžinė, jis nepatiria argiečių atstūmimo ir paniekinimo kaip Euripido Orestas, todėl ateina į Atėnės surengtą teismą pakankamai ramus, racionaliai mąsto, tarsi Homero herojai iškilmingai prisistato, pasako, kad žmonės jį apvalė paaukoto gyvulio krauju ir vandeniui, jog Apolonas liepė ker-

šyti už tėvą, priešingu atveju grasino širdį varginti skausmais. Aischilo Orestas yra pasiruošęs priimti Atėnės teismo sprendimą (*Eum.* 443–469). Aischilas neparodo gilių Oresto išgyvenimų, jam svarbu parbrėžti, koks svarbus yra teismo įsteigimas visiems žmonėms, nes tik teismas gali nutraukti keršto grandinę.

Euripido *Oreste* Tindarėjas irgi gina įstatymus (*ἄμυνῶ δ' ὄσονπερ δυνατός εἰμι τῶι νόμῳ*) (*Or.* 523) bei teismo svarbą:

χρῆν αὐτὸν ἐπιθεῖναι μὲν αἵματος δίκην ὀσίαν διώκοντ', ἐκβαλεῖν τε δωμάτων μητέρα· τὸ σῶφρόν τ' ἔλαβ' ἂν ἀντισυμφορᾶς καὶ τοῦ νόμου τ' ἂν εἶχετ' εὐσεβῆς τ' ἂν ἦν.

(„Orestas privalėjo šventą pareigą Atlikt – dėl žmogžudystės motiną patraukt Teisman ir iš namų išvyt. Jokios bėdos Jis neturėtų, jei susivaldydamas Parodęs būtų pagarbą įstatymams.“) (*Or.* 499–503)

Nors Tindarėjas ir prisimena seną helėnų įstatymą, kad reikia pagailėti nusikaltėlio, jį ištremti, apvalyti, bet ne žudyti, nes visada liktų paskutinis, kuriam susitepusiam rankas reikėtų keršyti: *ἀεὶ γὰρ εἷς ἔμελλ' ἐνέξεσθαι φόνῳ, / τὸ λοισθιον μίαισμα λαμβάνων χερσῶν* (*Or.* 516–517), tačiau pats pasidavęs pykčiui savo anūką siūlo bausti mirties bausme ir užmėtyti akmenimis: *ἔα δ' ὑπ' ἀστῶν καταφονευθῆναι πέτροις* (*Or.* 536). Tokia bausmė – didžiulė gėda nuteistajam, nes ji yra susijusi su kūno išniekinimu vietoje vietoje. Taigi, Tindarėjas savo anūku neparodo jokio gailėsčio.

Euripidas sukuria didžiulę įtampą tragedijoje, kai sergantis Orestas išeina į teismą gintis ir argiečiai nusprendžia Orestą nubausti mirties bausme (*Or.* 857–858).

¹⁰ Vertė Jonas Dumčius. Cituojama iš: *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*. Vilnius: Vaga, 1988.

Likusi namuose Elektra iš pasiuntinio sužino, kad jai ir Orestui reikės tą pačią dieną mirti. Euripidas šiais žodžiais gaudina žiūrovus ir verčia gailėti Elektros ir Oresto, nuolat juos aprašydamas su užuojauta kaip nelaimingai kenčiančius herojus.

Neaišku, kodėl Euripidas parodo tokį negailestingą teismo sprendimą. Galbūt poetui nepatiko, kad jo amžininkai susirinkimuose pasiduodavo minios balsui ir primdavo žiaurius, neapgalvotus įsakymus¹¹. Kita vertus, Euripidas turbūt norėjo paprieštarauti Aischilo *Eumenidėse* išsakytai minčiai, kad teismas yra ideali institucija, sugebanti sustabdyti smurtą ir neteislingumą. Pasak Christopho Menke'ės, teismas sustabdo kerštą, kadangi gali tuo pačiu metu objektyviai išklausti abiejų pusių. Teismo bausmė skiriama ne asmens asmeniui, bet įstatymo, kuris baudžia visus vienodai (Menke, 2010, 4). Tačiau įstatymas, nors ir yra priešingas prievartai, vis dėlto yra tam tikros rūšies prievarta, nes net legalūs sprendimai sukelia įtampą, kuri kenkia ir paveikia fiziškai bei psichiškai nuteistąjį, jis netenka laisvės arba turto, arba vaikų ar net gyvybės (Menke, 2010, 1).

Oresto kerštas ir nenoras paklusti teismo sprendimui iš dalies primena Euripido amžininko Alkibijado veiksmus po atėniečių jam surengto teismo. Pasak Plutarcho, Sicilijos ekspedicijos metu (415 m. pr. Kr.) Alkibijadas buvo Tesalo patrauktas į teismą už parodytą nepagarbą deivėms Demetrai ir Persefonei bei Eleusino misterijų paslapčių neteisėtą pamėg-

¹¹ Vienas tokių paradoksaliai žiaurių atėniečių teismo sprendimų buvo nubausti Sokratą mirties bausme 399 m. pr. Kr. Nors Sokrato teismas įvyko vėliau nei buvo pastatytas Euripido *Orestas*, tačiau poetas įžvalgiai tragedijoje atskleidžia atėniečių, o gal ir visų žmonių nesugebėjimą gailestingai ir protingai bausti.

džiojimą namuose, tačiau jis negrįžo iš Sicilijos į atėniečių teismą, todėl jį tėvynainiai už akių nubaudė mirties bausme, atėmė turta ir liepė žyniams jį prakeikti. Alkibijadas, sužinojęs teismo sprendimą, nepriėmė jo, bet nusprendė keršyti. Jis sušuko: ἀλλ' ἐγὼ δεῖξω ἀντοῖς ὅτι ζῶ („O aš jiems įrodysiu, kad esu gyvas!“) (Plut. *Vit. Alc.* 22.4.1). Alkibijadas išdavė atėniečius, perėjo į spartiečių pusę, jiems pasiūlė nusiųsti į Sirakūzus karvedį Gilipą ir padėjo užimti Dekelėjos tvirtovę 413 m. pr. Kr. Tai buvo lemiami ir pražūtingi įvykiai Atėnams Peloponeso kare. Euripidas, matyt, jautė, kad taip klostantis situacijai Peloponeso karas baigsis visos Graikijos pralaimėjimu. Pastatęs *Orestą* 408 m. pr. Kr., poetas tais pačiais metais karaliaus Archelajo kvietimu išvyko į Makedoniją¹².

Euripidas *Oreste* parodo ne tik negailestingą teismo sprendimą, bet ir nuteistojo emocinę būklę, kaip jo širdyje gimsta žvėriška pykčio aistra ir kerštas. Orestas,

¹² Kodėl Euripidas paliko Atėnus, tiksliai nėra žinoma. Viena iš versijų, jog nebuvo teatro teisėjų gerai vertinamas ir pripažintas. Tačiau atėniečiai mėgo Euripido tragedijas, mokėsi jas mintinai. Kaip rašo Plutarchas, labiausiai Euripido talentą iš visų graikų, gyvenusių ne Atikoje, vertino siciliečiai. Po nepavykusios Sicilijos ekspedicijos 413 m. pr. Kr., grįžę namo atėniečiai dėkoję Euripidui, nes jis netiesiogiai juos išgelbėjęs. Patekę į vergiją atėniečiai deklamuodavo ir dainuodavo siciliečiams Euripido tragedijų ištraukas, o šie, susižavėję poeto eilėmis ir muzika, mokėsi Euripido tragedijas mintinai, duodavo atėniečiams atsigerti, pavalgyti ir paleisdavo į laisvę (Plut. *Vit. Nic.* 29). Antroji versija, kodėl Euripidas išvyko pas Makedonijos karalių, yra labiau įtikinama. Archelajas tuo metu kvietė Atėnų intelektualus į savo dvarą, norėdamas padidinti jo prestižą. Pas Archelają išvyko ne tik Euripidas, bet ir tragikas Agatonas, epikas Choirilas, skulptorius Dzeuksidas bei kiti menininkai (Ael. *VH* 14.13). Mintį, kad Euripidas buvo prastai vertinamas amžininkų, kai kurie mokslininkai priskiria anekdotų sričiai. Poetams garbę teikė galimybė varžytis dionisijų metu ir būti trims atrinktiesiems iš daugelio, o ne pirmoji vieta tragikų varžybose (Gregory, 2007, 253).

tragedijos pradžioje sulaukęs užuojautos ir gailestingumo iš Elektros, jautė sąžinės priekaištus dėl motinžudystės, tačiau atstumtas Menelajo ir sulaukęs tėvynainių mirties nuosprendžio bei paskatintas Pilado keršyti (*Or.* 1099–1105), pasidavė agresijai. Euripidas lygina Orestą ir Piladą su žvėrimis. Orestas nori, kad verktų žmonės, suteikę jam kančių (*Or.* 1165–1166), džiaugiasi, kad galės vėl žudyti (*Or.* 1170–1176). Jis savo pyktį nukreipia į pačius artimiausius žmones: Menelają, Helenę ir Hermijonę. Euripidas visiškai nuvainikuoja Oresto ir Elektros herojiškumą, parodo, kokios yra menkos jų sielos mirties aki-vaizdoje. Elektra maldauja Dzeuso padėti broliui nužudyti Helenę (*Or.* 1299–1300). Ji apgauna Hermijonę ir sušunka Orestui: φίλοι ξιφήρεις, οὐχὶ συλλήψεσθ' ἄγρην („Draugai ginkluoti, grobį šitą čiupkite!“) (*Or.* 1346), ἔχεσθ' ἔχεσθε, φάσγανον δὲ πρὸς δέρμη / βαλόντες ἡσυχάζεθ' („Laikykit jį! Prirėmę durklą prie gerklės, / Ramiai stovėkit!“) (*Or.* 1349–1350). Helenės tarnas frigas lygina Orestą ir Piladą su liūtais (λέοντες), Piladą vadina piktaminčiu (κακόμητις ἀνήρ), drakonu (δράκων) (*Or.* 1401–1406). Frigas pasakoja, kad Oresto ir Pilado žvilgsniai prieš žudymą lakstė į šalis, jie buvo panašūs į žvėris – kalnų šernus (κάπροι δ' ὀρέστεροι) (*Or.* 1456–1460). Orestas griebė Helenę už plaukų ir galvą atvertęs norėjo durklą suvaryti į kaklą (*Or.* 1470–1473), nudūrė frigą ir su Piladu sužeidė dar kelis tarnus; pagrobė Hermijonę, gąsdino Menelają, kad jo galvą suknežins stogo plokšte (*Or.* 1569). Menelajas, pasibaisėjęs Oresto ir Pilado žiaurumu, pavadina juos dviem liūtais, o ne žmonėmis (*Or.* 1555).

Tragedijos pabaiga – netikėta ir komiška: pasirodo dievas Apolonas ir liepia

Orestui vesti Hermijonę, Piladui – Elektra, Menelajui pasitraukti į Spartą, vesti kitą moterį, Helenę paimama į dangų, o Orestui per metus liepiama apsivalyti, dalyvauti Atėnuose teisme, kur bus jo byla laimėta, o vėliau grįžti į Argą ir valdyti tėvo žemę. George'as Grube'as kritikavo tokią pabaigą kaip komišką, netinkamą, nesuderinamą su charakteriais. Jis klausė, kaip gali Orestas po to, kai siekė nužudyti Helenę, kankino ir vos nenužudė Hermijonės, Apolono liepimu vesti Hermijonę. Kaip jie gali gyventi kartu? (Grube, 1941, 395–396). Tačiau Euripidas tokia pabaiga turbūt norėjo parodyti, kad žmogus negali pasikeisti, jei jis yra savo aplinkos atstumiamas ir prievartaujamas. Prievarta gimdo prievartą, žiauriausias įstatymas ir teismo sprendimas negali sustabdyti smurto bei paskatinti žmones tapti doriems. Gali padėti aplinkinių gailestingumas, bet svarbiausia – žmogaus teisingas santykis su savo sąžine. Gal dėl to Euripidas tragediją *Orestas* užbaigia ironiškai: jei herojaus „vidinis balsas“ – sąžinė – tyli, padėti gali išgelbėti „išorinis balsas“ – *deus ex machina*.

Išvados

Apibendrinami galime teigti, kad Euripidas Oresto prisipažinimą Menelajui, kad jį kankina sąžinė (*σύνεσις*) (*Or.* 396), parodė tragedijoje kaip Oresto intuityvų žinojimą, jog jis nusikalto. Euripidas *σύνεσις* (*Or.* 396) nevartoja mums įprasta sąžinės prasme. Galime pritarti Jarcho, Mariettai ir kitiems tyrinėtojams, kad Euripido *Oreste* paminėtas žodis *σύνεσις* nereiškia moralinio Oresto žinojimo ir pasiryžimo keistis. Euripidas netiesiogiai atskleidžia, kad tą žinojimą – *σύνεσις* Orestui suteikia deivės erinijos ir apibrėžia žodžiu *σύννοια*, o ne *νοέω*. Nors 396 eilutėje terminas

σύνεσις yra pavartotas ne moraline prasme, tačiau protagonisto būseną pokalbėje su Elektra ir pamačius Tindarėją aprašoma taip, tarsi jis kęstų sąžinės priekaištus: baimę, gėdą ir kaltės jausmus. Kai Oresto protas (*νοῦς*) bando atmesti šiuos jausmus ir Orestas kaltina Apoloną dėl motinžudystės, jis kenčia nuo beprotybės (*παράνοια*) ir mato haliucinacijas. Todėl teigti, kad Orestas nejaučia sąžinės priekaištų, nėra teisinga.

Euripidas, aprašydamas Oresto sąžinės priekaištus ir pamišimą, didina tragedijos konfliktą, skatina užjausti protagonistą ir išryškina Menelajo, Tindarėjo bei argie-

čių teismo negailestingumą. Veiksmui pasiekus lūžio tašką, poetas smarkiai keičia tragedijos nuotaiką, veiksmą, toną, charakterius tam, kad atskleistų paradoksišką situaciją: teismas yra tokia pati prievarta ir smurtas, kaip ir kerštas; nesulaukęs užuojautos žmogus tampa dar žiauresnis; nesugebėdamas pripažinti sau ir kitiems savo kaltės, nusikaltėlis „sužvėrėja“ ir nebegirdi savo „sąžinės balso“. Euripidas *Oreste* pasišaipo iš negailestingų ir neveiksmingų teismo sprendimų, todėl tragedijos pabaigoje sukuria tragikomišką situaciją ir panaudojęs *deus ex machina* linksmai bei ironiškai išsprendžia visas problemas.

ŠALTINIAI

Aelianus, Claudius 1974. *Varia historia*. Ed. M. R. Diltz, Leipzig: Teubner.

Aeschylus 1960. *Choephoroe. Eumenides*. In: *Aeschyli tragoediae*. Ed. Gilbertus Murray. Oxford: Clarendon Press.

Aischilas 1988. *Orestėja*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. In: *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*. Vilnius: Vaga.

Aristoteles 1965. *Poetica: Aristotelis de arte poetica liber*. Ed. R. Kassel. Oxford: Clarendon Press.

Cicero 1905. *Pro Sexto Roscio Amerino*. In: *Marci Tulli Ciceronis Orationes*. Ed. A. C. Clark. Vol. 1. Oxford: Oxford University Press.

Ciceronas, Markas Tulijus 1997. *Už Sekstą Roscijų iš Amerijos*. Iš lotynų kalbos vertė Audronė Kučinskienė. In: *Kalbos*. Vilnius: Pradai.

Euripidas 2015. *Orestas*. Iš senosios graikų kalbos vertė Audronė Kudulytė-Kairienė. <http://www.dramustalcius.lt>.

Euripides 1981. *Hercules*. In: *Euripidis fabulae*. Ed. James Diggle. Vol. 2. Oxford: Clarendon Press.

Euripides 1984. *Hippolytus*. In: *Euripidis fabulae*. Ed. James Diggle. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press.

Euripides 1994. *Orestes*. In: *Euripidis fabulae*. Ed. James Diggle. Vol. 3. Oxford: Clarendon Press.

Herodotus 1968. *Historia*. In: *Hérodote. Histo-*

res. Ed. Philippe Ernest Legrand. 9 vols. Paris: Les Belles Lettres.

Homerus 1931. *Ilias*. In: *Homeri Ilias*. Ed. Thomas W. Allen. Vols. 2, 3. Oxford: Clarendon Press.

Philo Judaeus 1962. *De decalogo*. In: *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*. Ed. Leopold Cohn. Vol. 4. Berlin: Reimer.

Plato 1967. *Symposium*. In: *Platonis opera*. Ed. John Burnet. Vol. 2. Oxford: Clarendon Press.

Plato 1968. *Respublica*. In: *Platonis opera*. Ed. John Burnet. Vol. 4. Oxford: Clarendon Press.

Platonas 2000. *Puota, arba Apie meilę*. Iš senosios graikų kalbos vertė Tatjana Aleknienė. Paaiškinimus parašė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai.

Plutarchus 1964. *Alcibiades. Nicias*. In: *Plutarchi vitae parallelae*. Ed. Konrat Ziegler. Vol. 1, 2. Leipzig: Teubner.

Sophocles 1967. *Antigone*. In: *Sophocle*. Ed. A. Dain and P. Mazon. Vol. 1. Paris: Les Belles Lettres.

Sophocles 1968. *Ajax. Oedipus tyrannus*. In: *Sophocle*. Ed. A. Dain and P. Mazon. Vol. 2. Paris: Les Belles Lettres.

Suetonius, Gaius Tranquillus 1908. *De Vita Caesarum*. In: *C. Suetoni Tranquilli Opera*. Ed. Maximilianus Ihm. Vol. 1. Leipzig: Teubner.

Vergil 1972. *Aeneis*. In: *Publii Vergili Maronis Opera*. Ed. Roger Aubrey Baskerville Mynors. Oxford: Oxford University Press.

LITERATŪRA

Cairns, Douglas L. 1993. *Aidōs. The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*. Oxford: Clarendon Press.

Class, Manfred 1964. *Gewissensregungen in der griechischen Tragödie*, Hildesheim: Georg Olms.

Dodds, Eric Robertson. 1951. *The Greeks and the Irrational*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.

Gamel, Mary-Kay 2010. „A Tragic Romp?“. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*. Third Series. Vol. 18. No. 1, 119–134.

Gregory, Justina 2007. „Euripidean Tragedy“, *A Companion to Greek Tragedy*. Ed. Justina Gregory. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell, 251–270.

Grube, George Maximilian Antony 1941. *The Drama of Euripides*. London: Methuen.

Hall, Edith 2010. *Greek Tragedy: Suffering under the Sun*. Oxford: University Press.

Jarcho, Viktor Noevič 2000. „Byla li u drevnih grekov sovest'?. *Drevnegrečeskaja literatura: Soznanie trudov*. Moskva: Labirint, 292–305.

Lehmann, Paul L. 1963. *Ethics in a Christian Context*. New York: Harper and Row Publishers. London.

Marietta Jr., Don E. 1970. „Conscience in Greek Stoicism“. *Numen*. Vol. 17. Fasc. 3, 176–187.

Menke, Christoph 2010. „Law and Violence“. *Law & Literature*. Vol. 22. No. 1, 1–17.

Rodgers, V. A. 1969. „Σύνεσις and the Expression of Conscience“. *GRBS* 10. 241–254.

Schinkel, Anders 2007. *Conscience and Conscientious Objections*. Amsterdam: Pallas Publications.

Theodorou, Zena 1993. „Subject to Emotion: Exploring Madness in *Orestes*“. *The Classical Quarterly*, Vol. 43, No. 1, 32–46.

Willink, Charles W. 1986. „Commentary“. In: Euripides. *Orestes. With introduction and commentary* by C. W. Willink. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.

Zucker, Friedrich 1963. „Syneidēsis-Conscientia“. *Semantica, Rhetorica, Ethica*. Berlin: Akademie Verlag, 96–117.

THE PROBLEM OF CONSCIENCE IN EURIPIDES' *ORESTES*

Jovita Dikmonienė

S u m m a r y

Euripides' tragedy *Orestes* is based on the well-known myth about Orestes, son of Agamemnon, who killed his mother to avenge the death of his father and has suffered from maddening remorse since the murder of Clytemnestra (his mother). During antiquity, this play was the most cited Ancient Greek tragedy and was repeatedly performed in theatres. In 2015, Audronė Kudulytė-Kairienė was the first to translate it into the Lithuanian language.

As the article explores the problem of conscience (ἡ σύνεσις, 396) in *Orestes*, it seeks to address the following questions: What did the people of antiquity define as conscience? What did Euripides mean by naming the suffering of Orestes conscience? What feelings are caused by conscience? Why does the town assembly not interrupt the violence and allows Orestes to continue the killing?

The conclusions of the article summarize that Euripides depicted conscience as Orestes' intuitive

knowing that he had committed a crime. The poet does not reveal the origin of that knowing, but it is related to the transcendental knowledge of the truth. Euripides reveals indirectly that the knowing is instilled by the deity Erinys. The protagonist's feelings of fear, shame and guilt are caused by conscience, and when Orestes' mind tries to ignore these feelings, his conscience drives him mad and he has visions.

Euripides' description of Orestes' remorse and madness intensifies the conflict in the tragedy, invites the reader to feel compassion for the protagonist and accentuates the ruthlessness of Menelaus, Tyndareus and the assembly of the Argive men. The climax of the play marks a radical shift in the mood, action, tone and characters of tragedy to reveal the paradox of the situation: the court is as violent as revenge; a person without compassion becomes even more violent; a perpetrator who fails to admit their faults

to themselves or to others becomes more violent and stops hearing their “voice of conscience”.

In *Orestes*, Euripides mocks the ruthless and revenge-like decisions of the court. At the end of the tragedy, he creates a tragicomic situation which is critiqued by researchers. Yet this specific ending reveals that a person cannot change if they

are alienated and abused in their environment. Compassion and a proper relation with one’s conscience is the key to solving one’s issues. Euripides ends the tragedy with an ironic thought – if the main character’s inner voice – conscience – is silent, the tragic situation can be changed only by an “external voice” – *deus ex machina*.

Gauta 2016 10 06

Priimta publikuoti 2016 10 30

Autorės adresas:

Klasikinės filologijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: jovita.dikmoniene@flf.vu.lt